

An Archaeological Study of Marash(6) Site: Evidence of a Parthian Settlement in Mahnesan, Zanjan

Shaghayegh Hourshid

The Center for Archaeological Research (ICAR), (Research Institute of Cultural Heritage & Tourism), Tehran, Iran.

Corresponding Author Email: shaghayegh_hourshid@yahoo.com

Abstract

The Marash (6) archaeological site was first documented in 2014 during a systematic survey of the Marash Dam catchment area, located in Mahnesan County, Zanjan Province. It was identified by archaeologists from the Zanjan Provincial Office of the Iranian Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization (ICHHTO) as one of the sixteen ancient sites within the Marash complex and was initially attributed to the Iron age and the Parthian period. After a five-year hiatus, archaeological investigations in the Marash Dam basin resumed in 2019 with a salvage excavation at the Marash 6 site conducted by the present author. The site was selected for excavation due to its elevation relative to the reservoir's normal water level, its cultural significance, and winter accessibility. Three trenches and one test trench were excavated, revealing architectural remains covering an area of approximately 131.5 square meters. These remains included four architectural spaces constructed with river stones and mud mortar, compacted earth and stone-paved floors, and two hearths. The cultural materials recovered from this site include sherds of utilitarian pottery, stone tools such as grinding stones and mortars and faunal remains of domesticated animals. Attribution of these remains to the Parthian period is supported by typological analysis of ceramic forms and decorative motifs, as well as thermoluminescence dating of selected pottery samples.

Keywords: Marash, Salvage excavation, archaeological, Parthian

مطالعه باستان‌شناختی محوطه مراش (۶): شواهدی از استقرار اشکانی در ماه‌نشان زنجان

شقایق هورشید

کارشناس پژوهشکده باستان‌شناسی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری. نویسنده مسئول: Shaghayegh_hourshid@yahoo.com

چکیده

محوطه باستانی مراش ۶ نخستین بار در سال ۱۳۹۳ در جریان برنامه بررسی و شناسایی باستان‌شناسی حوضه آبریز سد مراش در شهرستان ماه‌نشان از توابع استان استان زنجان، شناسایی شد. این محوطه به عنوان یکی از شانزده محوطه باستانی مجموعه مراش توسط کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان زنجان شناسایی و بر اساس شواهد سطحی به عصر آهن و نیز دوره اشکانی نسبت داده شده بود. در سال ۱۳۹۸ پس از وقفه‌ای پنج ساله، پژوهش‌های باستان‌شناسی در این منطقه با انجام کاوش نجات‌بخشی در محوطه مراش ۶ توسط نگارنده پیگیری شد. این محوطه با توجه به موقعیت آن نسبت به تراز نرمال دریاچه سد، دوره فرهنگی و امکان دسترسی به آن در فصل زمستان برای کاوش انتخاب شد. در این راستا در مجموع سه ترانشه و یک گمانه در این محوطه ایجاد شد که به دنبال آن، بقایای معماری متعلق به دوره اشکانی در سطحی به مساحت حدود ۱۳۱/۵ مترمربع آشکار و مستندنگاری شد. این یافته‌ها شامل چهار فضای معماری ساخته شده از قلوه‌سنگ و ملات گل، کف‌های کوبیده و سنگ فرش شده و دو اجاق بود. همچنین یافته‌های فرهنگی به دست آمده از این محوطه شامل قطعات سفال‌های مصرفی روزمره، ابزارهای سنگی نظیر سنگ‌ساب و هاون و بقایای استخوان‌های حیوانات اهلی است. انتساب این داده‌ها به دوره اشکانی بر پایه مطالعات گونه‌شناختی سفال‌ها و نتایج آزمایش ترمولومینسانس انجام شده بر روی نمونه‌های سفالی به دست آمده از محوطه، تأیید شده است.

واژه‌های کلیدی: مراش، کاوش نجات‌بخشی، باستان‌شناسی، اشکانی

مقدمه

کاوش باستان‌شناسی در حوضه آبگیر سد مراش با هدف نجات‌بخشی و مستندسازی شواهد فرهنگی در معرض نابودی، طی زمستان ۱۳۹۸ انجام شد. این‌گونه کاوش‌ها زمانی ضرورت می‌یابند که آثار تاریخی - فرهنگی در معرض تهدید پروژه‌های عمرانی یا عوامل طبیعی قرار گیرند. محوطه مراش ۶ (Mc6b) یکی از این محوطه‌هاست که در نتیجه احداث سد مراش به طور کامل زیر آب خواهد رفت. بر این اساس، عملیات میدانی با تمرکز بر مستندسازی دقیق بقایای معماری، سفال و دیگر داده‌های فرهنگی و ارائه گاهنگاری نسبی و مطلق، مطابق با اصول کاوش‌های اضطراری صورت پذیرفت. در نتیجه این بررسی‌ها، اطلاعات ارزشمندی درباره استقرار دوره اشکانی در منطقه حاصل شد (هورشید، ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹: ۸۹۹-۹۰۴).

با وجود گسترش قلمرو اشکانیان در فلات ایران، بخش عمده‌ای از مطالعات معماری این دوره، بر ساختارهای شاخص، رسمی و وابسته به طبقات بالادست جامعه متمرکز بوده است. از جمله این نمونه‌ها می‌توان به شواهد معماری در نسا، مرو، آی‌خانم، کوه خواجه، قومس، قلعه ضحاک، نوشیجان، قلعه یزدگرد، خوریه، سلوکیه، تیسفون، الحضر و پالمیرا اشاره کرد که غالباً در خارج از مرزهای کنونی ایران قرار دارند (محمدی‌فر، ۱۳۸۷؛ نقی‌پور، ۱۳۹۵؛ سیفی، ۱۳۸۹). در مقابل، شواهد مربوط به سکونتگاه‌های روستایی که نمایانگر سبک زندگی طبقات میانی و فرودست، به ویژه در مناطق حاشیه‌ای، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. برای نمونه، در کاوش‌های بیستون، با وجود تمرکز بر نقوش برجسته‌شواهدی از ساخت و سازهای ساده مسکونی دوره اشکانی نیز شناسایی شد که بر اساس داده‌های سفالی قابل تحلیل بوده‌اند (مترجم، ۱۳۷۹). از سوی دیگر، پژوهش‌های باستان‌شناسی در شهرستان ماه‌نشان نیز محدود بوده‌اند. تنها دو بررسی میدانی شناخته شده در این منطقه شامل بررسی عمومی شهرستان ماه‌نشان به سرپرستی ابوالفضل عالی در سال ۱۳۸۲ (عالی، ۱۳۸۲) و بررسی محدوده سد مراش به سرپرستی لاله عبدی‌کیا در سال ۱۳۹۳ است که طی آن ۱۶ محوطه باستانی از دوره پارینه‌سنگی تا دوره اسلامی شناسایی شد (عبدی‌کیا، ۱۳۹۳). در چنین شرایطی، کاوش مراش ۶ را می‌توان نخستین تلاش روشمند برای مستندسازی و تحلیل ساختارهای فرهنگی اشکانی در این بخش از استان زنجان دانست ضمن پر کردن خلأ مطالعاتی موجود، اطلاعاتی سودمند درباره شیوه‌های زیست و ساختارهای معماری روزمره در دوره اشکانی ارائه می‌دهد.

روش‌شناسی

این پژوهش به شیوه‌ای میدانی و تحلیلی انجام شده است. در مرحله نخست، داده‌های باستان‌شناختی از طریق عملیات کاوش باستان‌شناسی و مستندنگاری دقیق لایه‌ها، اشیاء و ساختارهای مکشوفه گردآوری گردید. ثبت موقعیت‌یابی دقیق یافته‌ها، تصویربرداری و ترسیم پلان‌ها و مقاطع نیز در این مرحله انجام شد. در گام بعدی، داده‌های به دست آمده با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل کمی، دسته‌بندی و با استفاده از رویکرد تحلیل کیفی، تفسیر و مقایسه شدند. تطبیق و مقایسه سفالینه‌های مکشوفه با نمونه‌های مشابه از محوطه‌های هم‌دوره و هم‌جوار نیز به منظور تعیین ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی آن صورت پذیرفت. برای سن‌سنجی نسبی و مطلق یافته‌ها به ویژه سفال از روش آزمایشگاهی ترمولومینسانس^۱ بهره گرفته شد. این سن‌سنجی‌ها امکان برآورد نسبی قدمت لایه‌های فرهنگی و تعیین بازه‌های زمانی استقرار را فراهم ساخت. در مجموع، تلفیق داده‌های میدانی، آزمایشگاهی و تطبیقی، امکان تحلیل جامع‌تری از روند استقرار و ویژگی‌های فرهنگی محوطه مورد مطالعه را میسر ساخت.

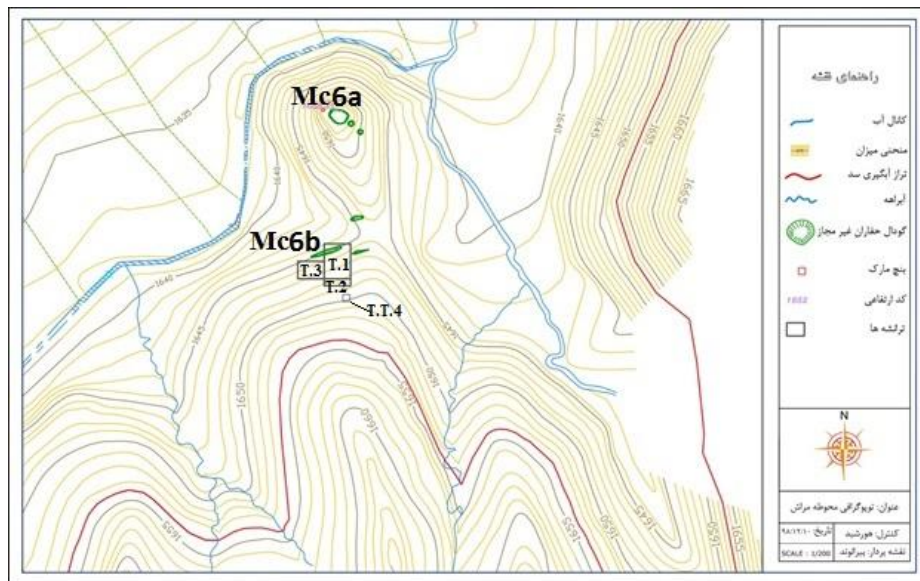
¹ Thermoluminescence Dating

عملیات میدانی

در راستای تحقق اهداف پژوهش و با در نظر گرفتن ویژگی‌های محوطه مراش ۶، به ویژه برای پاسخ به پرسش‌های مرتبط با ساختار معماری، در مجموع سه ترانشه و یک گمانه آزمایشی در این محوطه گشوده شد. با توجه به شواهد سطحی، این محوطه در ابتدا به عنوان گورستان عصر آهن معرفی شده بود به همین دلیل گروه کاوش تصمیم گرفت کارگاهی وسیع با ابعاد ۱۵×۱۰ متر در راستای جهات جغرافیایی اصلی ایجاد کند. انتخاب این محدوده با توجه به شواهدی مانند گودال‌های ناشی از کاوش غیرمجاز، ردیف‌های سنگی سطحی و توپوگرافی منطقه صورت گرفت؛ به گونه‌ای که قسمت اعظم آن در شیب تند دامنه شمالی کوه گرده‌تاج قرار داشت. در مرحله نخست نیمه شرقی این محدوده با ابعاد ۱۰/۵!۷ متر به عنوان ترانشه شماره ۱ کاوش شد (شکل ۲). کاوش ترانشه ۱ منجر به آشکارسازی بقایای معماری شامل دیوارهای سنگ‌چین و توده‌ای از قلوه‌سنگ‌های رودخانه‌ای شد که شواهدی از استقرار دائم را نشان می‌دادند. هیچ‌گونه شواهدی دال بر وجود گور، تدفین یا بقایای انسانی در این ترانشه یافت نشد. با نمایان شدن بقایای معماری، استراتژی کاوش تغییر یافت و تمرکز بر پی‌گردی این ساختارها قرار گرفت. در نهایت مجموع مساحت کاوش‌ها به ۱۳/۵ مترمربع رسید. کاوش در ترانشه‌های ۱ و ۳ به صورت افقی و با هدف شناسایی و مستندسازی بقایای معماری انجام شد در حالی که ترانشه ۲ و گمانه ۴ به شکل عمودی برای بررسی توالی نهشته‌ها گشوده شدند.

شکل ۱: موقعیت شهرستان ماه‌نشان و نمای عمومی از محوطه ۶ (Mc6b) در دامنه کوه گرده‌تاج و چاله‌های حفاری غیرمجاز، دید از شمال (تصویر از نگارنده).

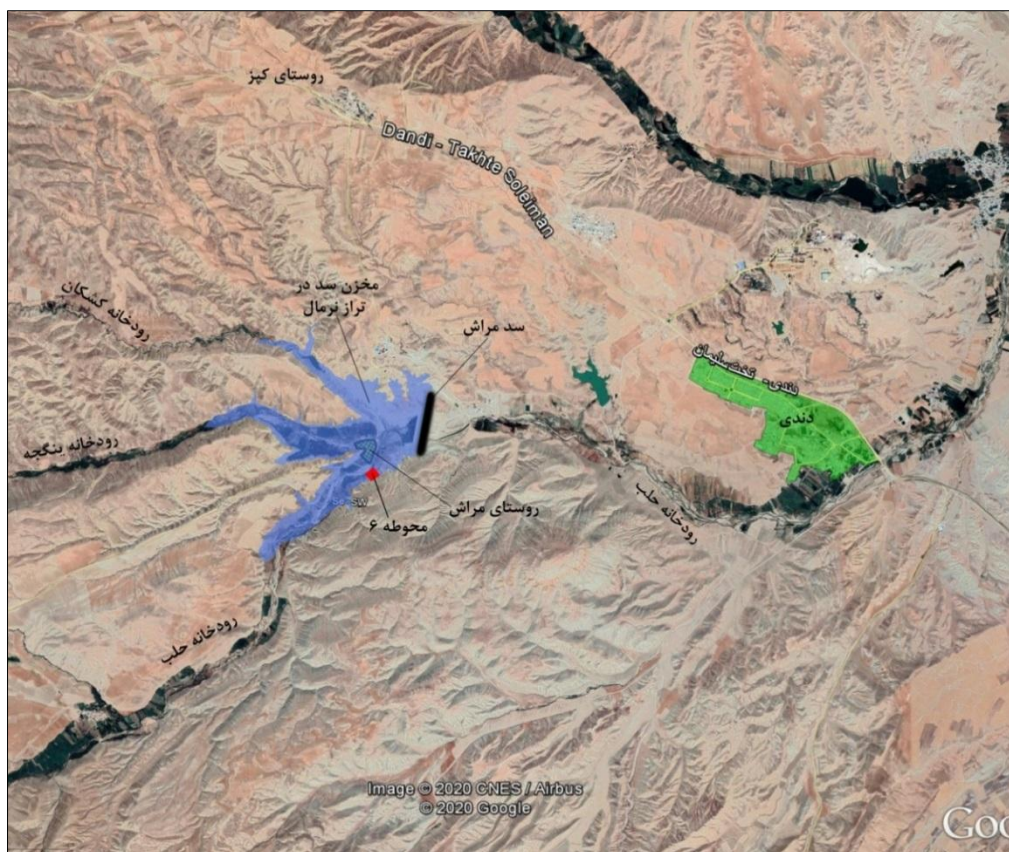
شکل ۲: موقعیت و جانمایی محدوده کاوش شده روی توپوگرافی محوطه مراش ۶ (Mc6b)

منطقه مورد مطالعه و موقعیت محوطه مراش ۶

منطقه مورد مطالعه در این پژوهش شامل حوضه آبریز سد در دست ساخت مراش است که در دهستان انگوران از توابع شهرستان ماه‌نشان استان زنجان و در حدود ۱۱۰ کیلومتری غرب شهر زنجان واقع شده است. محل احداث سد در دشت دندی و در ۳۰۰ متری شرق روستای مراش در حدود ۱۰ کیلومتری شهر دندی قرار دارد. سد مراش با ارتفاع ۷۵ متر از سطح پی و گنجایش مخزن ۴۱ متر مکعب، با هدف کنترل روان‌آب‌های سطحی، تامین آب شرب و صنعتی منطقه دندی و آبیاری اراضی پایین دست، توسط شرکت آب منطقه‌ای زنجان در حال ساخت است. این سد همچنین آب مورد نیاز برای کارخانجات فرآوری سرب و روی و تولید شمش روی کالسمین را فراهم خواهد کرد. این در حالیست که اغلب روان‌آب‌های سطحی منطقه با کیفیت بالا و به صورت سیلاب‌های فصلی در زمستان و اوایل بهار توسط مسیل‌ها از گستره طرح خارج و به رودخانه قزل‌اوزن می‌پیوندد (مهندسین مشاور ارکان رهاب، ۱۳۸۷).

دشت دندی خود از غرب و جنوب غرب به ارتفاعات تخت سلیمان (کوه بلقیس) با ارتفاعی بالغ بر ۳۰۰۰ متر محدود می‌شود. منابع اصلی تأمین آب مخزن سد شامل رودخانه کشکان (کشخان)، ینگجه (کاکا) و حلب هستند. محوطه مراش ۶ در دره رودخانه حلب و در مختصات جغرافیایی $36^{\circ}32'39''N$ و $48^{\circ}33'47''E$ و در ارتفاع ۱۶۴۵ متری از سطح دریا قرار دارد. این محوطه در فاصله حدود ۴۰۰ متری جنوب غربی روستای مراش واقع شده و با آبریزی سد به طور کامل زیر آب خواهد رفت (شکل ۳).

از منظر باستان‌شناسی، منطقه ماه‌نشان و دهستان انگوران بر اساس تقسیم‌بندی سفالی هرینک، در محدوده منطقه II (غرب ایران) قرار دارند که هم‌مرز با مناطق IV و V در شمال و غرب کشور هستند (Haerinck, 1983: 240) با وجود این جایگاه جغرافیایی، تاکنون اطلاعات مستند و دقیقی در خصوص استقرارهای اشکانی در این منطقه منتشر نشده است.

شکل ۳: جانمایی عمومی سد مخزنی مراش و حوضه آبرگیر آن (برگرفته از گوگل ارث).

یافته‌ها

در جریان کاوش در محوطه مراش ۶، در مجموع ۱۶ ساختار معماری شامل دیوارها، کف‌ها، اجاق‌ها و توده‌های سنگی شناسایی و ثبت شد. این ساختارها بازمانده فضاهایی با کاربری مسکونی هستند که با استفاده از قلوه‌سنگ‌های رودخانه‌ای و ملات گل ساخته شده‌اند. دیوارها به صورت دو جداره با چینش جناغی افقی سنگ‌ها ساخته شده و فضای میانی آن‌ها با ملات گل پر شده است. در بخش‌هایی از دیوارها به ویژه در قسمت‌های پایینی، از سنگ‌های بزرگتر برای ایجاد پی استفاده شده است. عرض دیوارها حدود ۵۰ سانتی‌متر و در مواردی تا ارتفاع یک متر سالم مانده است (شکل ۴).

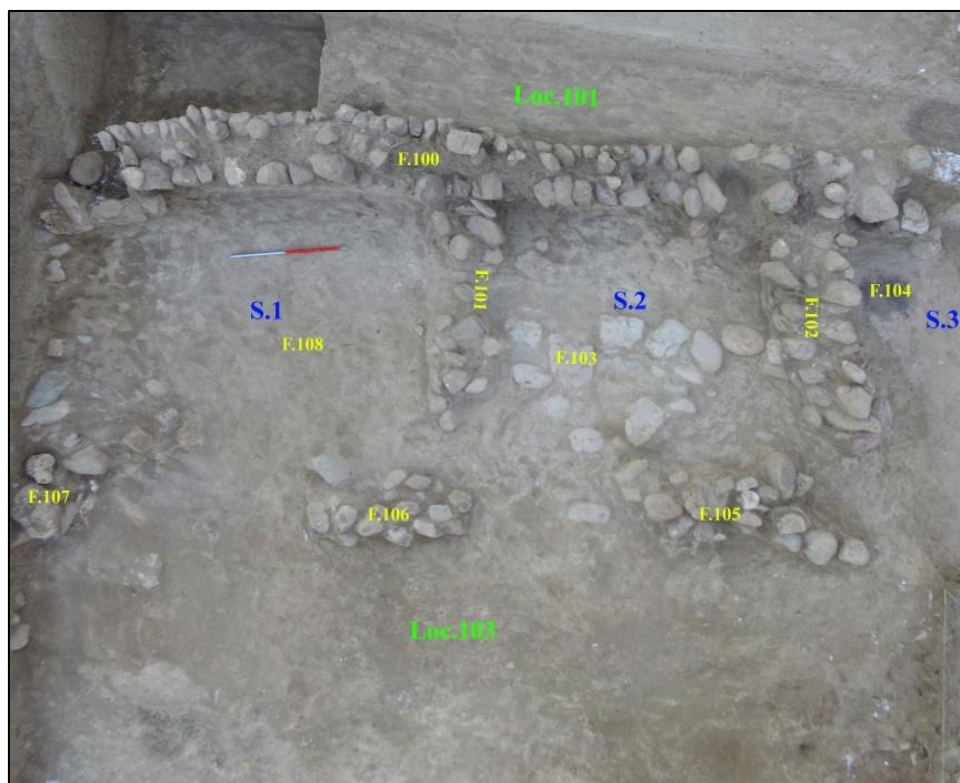
چهار فضای معماری اصلی در ترانشه‌های ۱ و ۳ شناسایی شد که در امتداد شرقی - غربی در کنار یکدیگر قرار دارند و با کدهای S.1 تا S.4 شماره‌گذاری شده‌اند. فضای S.1 با مساحت تقریبی ۷/۸ متر مربع دارای کف گل کوبیده است. فضای S.2 با مساحت ۵/۷ متر مربع کفی دو گانه دارد: نیمه جنوبی گل کوبیده و نیمه شمالی سنگ فرش شده است. فضای S.3 با حدود ۹ متر مساحت، شامل دو اجاق دایره‌ای شکل با قطر ۵۰ تا ۶۰ سانتی‌متر است که در کف گل کوبیده حفر شده‌اند و با لایه‌هایی از خاکستر و زغال پر شده‌اند. بقایای فضای S.4 بسیار محدود است و تنها بخش‌هایی از دیوارهای جنوبی و شرقی و بخش کوچکی از کف گلی آن باقی مانده است (شکل‌های ۴ تا ۸).

بررسی لایه‌های انباشته شده نشان می‌دهد که ساختارهای معماری در دو فاز زمانی شکل گرفته‌اند: فاز نخست شامل فضاهای S.1 و S.2 در ترانشه ۱ و لایه‌های فرهنگی زیرین در ترانشه‌های ۲ و ۳ و فاز دوم شامل فضاهای الحاقی S.3 و S.4 در ترانشه ۲ و کف‌ها و اجاق‌ها در ترانشه ۳ که روی انباشت‌های فرهنگی فاز اول و در بخش‌هایی با برش آنها ایجاد شده‌اند که

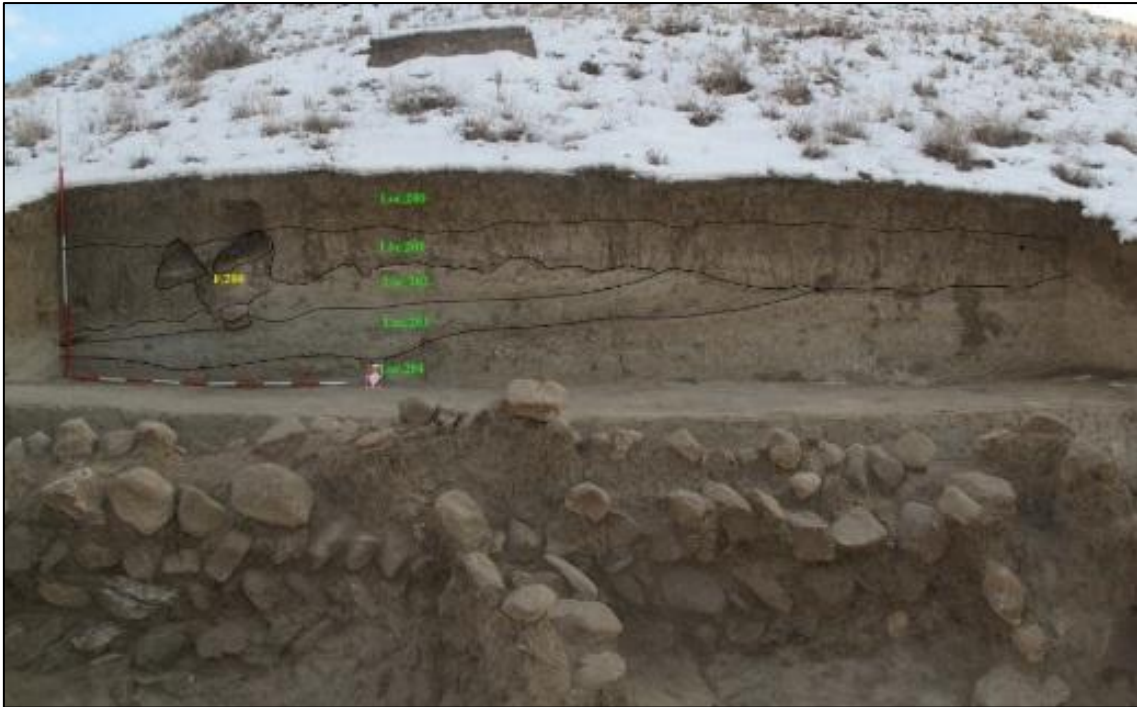
این امر بیانگر تداوم سکونت و بازسازی آن در این محل است. بر اساس شواهد معماری، به نظر می‌رسد که بناها به شکل پلکانی و منطبق با شیب تند دامنه کوه گرده تاج ساخته شده‌اند (شکل‌های ۶ تا ۸).

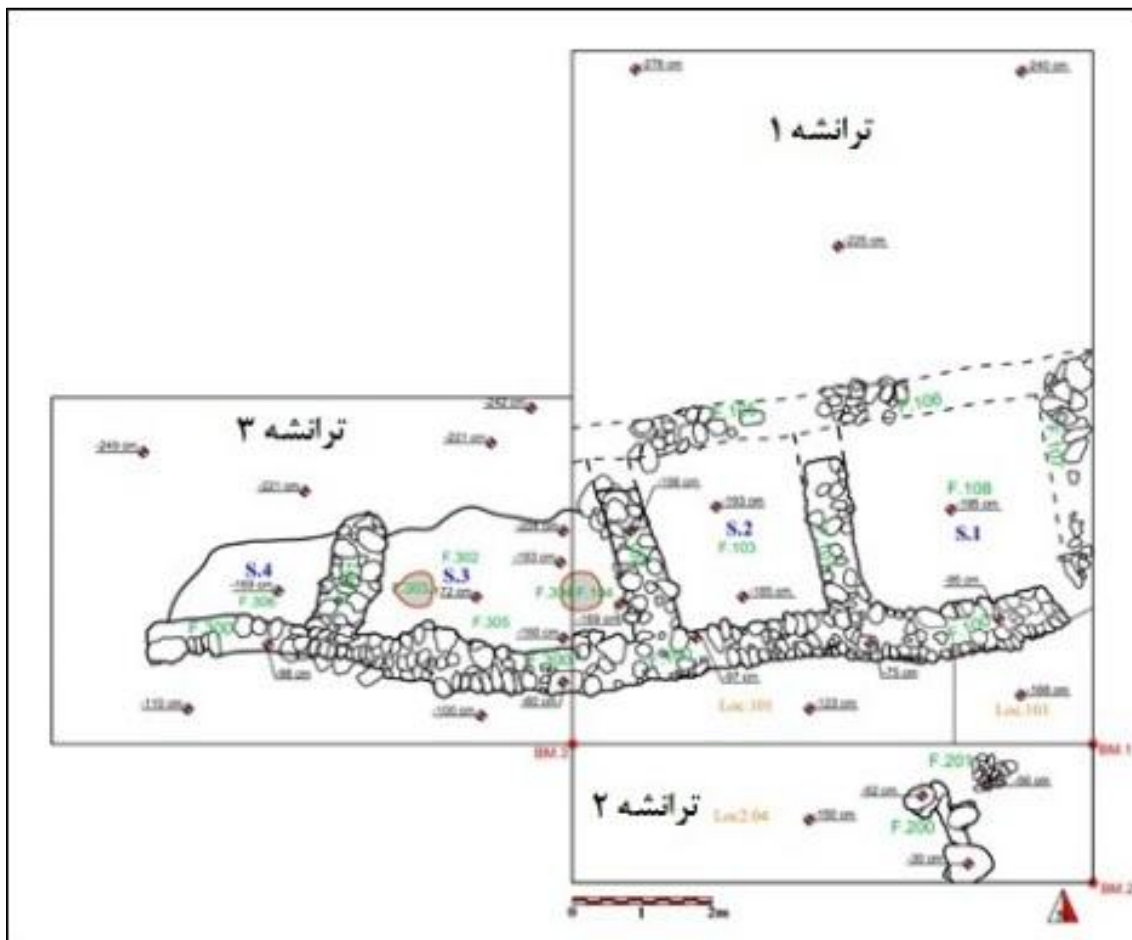
شکل ۴: نمای ساختارها و فضاهای ترانشه ۱ و تکنیک چیدن قلوه سنگ‌های دیوار (فلش‌های زرد رنگ) (تصویر از نگارنده)

شکل ۵: نمای بالا از ساختارها، لوکوسها و سه فضای معماری در ترانشه ۱. (تصویر از نگارنده)

شکل ۶: برش دیواره جنوبی ترانشه ۲ و لایه‌های انباشت شده در پشت بقایای معماری. (تصویر از نگارنده)

شکل ۷: پلان کلی بقایای معماری محوطه مراش ۶

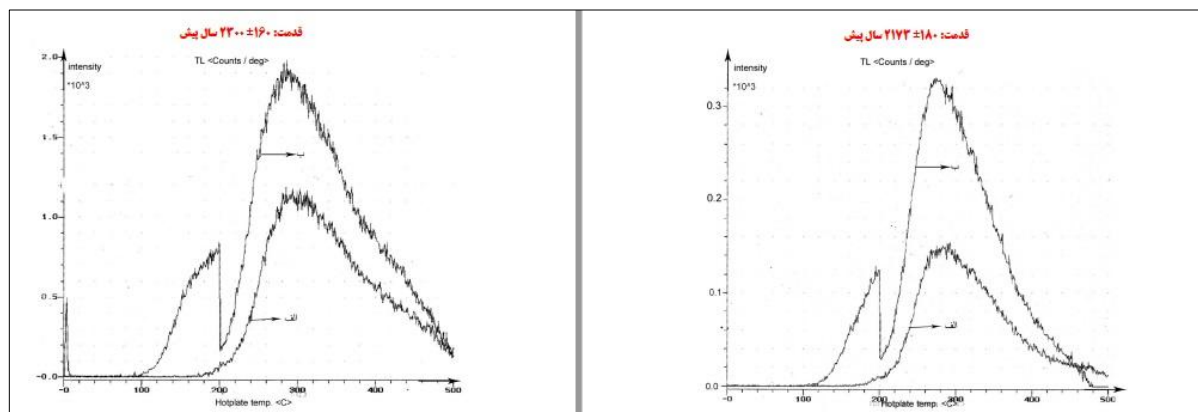

شکل ۸: نمایی از فراز محوطه و بقایای معماری (تصویر از نگارنده)

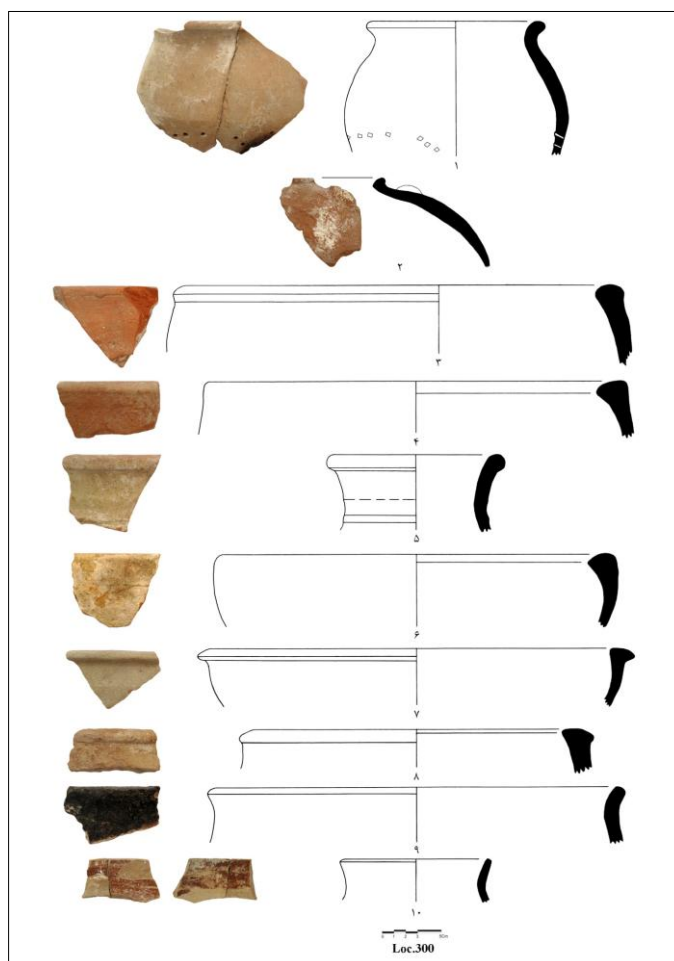
پس از بقایای معماری سفال‌ها مهم‌ترین یافته‌های فرهنگی در محوطه مراش ۶ به شمار می‌روند. در مجموع ۵۳۶ قطعه سفال از این محوطه به دست آمده است. از این میان، حدود ۶۱/۵ درصد سفال‌ها چرخ‌ساز و مابقی دست‌ساز هستند. در بیش از ۹۸ درصد این سفال‌ها، آمیزه اصلی ترکیبات کانی است و تنها در ۶ نمونه آثار اندکی از مواد آلی مشاهده شد. پخت سفال‌ها عمدتاً کامل (حدود ۷۳/۵ درصد) و مابقی ناکافی است. سطح بیرونی ۳۳/۵ درصد سفال‌ها دارای پوشش گلی غلیظ و ۱۳/۶ درصد دارای پوشش رقیق هستند همچنین آثار صیقل روی سطح ۱۵ قطعه قابل مشاهده است. از نظر رنگ، بیشترین فراوانی مربوط به سفال‌های با خمیره قهوه‌ای در طیف‌های مختلف (روشن و تیره) است که ۶۷/۱ درصد کل مجموعه را تشکیل می‌دهد. پس از آن سفال‌های خاکستری با ۲۷/۲ درصد قرار دارند. سایر رنگ‌ها شامل سبز روشن (۲/۸ درصد)، سیاه (۱/۸۶ درصد)، نخودی (۱/۱۱ درصد) و قرمز (۰/۵۵ درصد) هستند. اکثریت سفال‌ها ساده و بدون نقش‌اند؛ تنها در موارد معدودی (کمتر از ۱ درصد) سفال‌های منقوش شناسایی شده‌اند که شامل نمونه‌هایی با نقوش کنده و نوارهای رنگی قرمز و قهوه‌ای هستند. این سفال‌ها از نظر سبک و ویژگی‌های تزیننی قابل مقایسه با نمونه‌های اشکانی منطقه آذربایجان شرقی (منطقه IV هریک) و مربوط به اوایل دوره اشکانی هستند (Hearinck, 1983: 125-127).

از نظر شکل‌شناسی، سفال‌های به دست آمده شامل انواع کاسه، سبو، دیگچه، بشقاب، خمره، قوری، پی‌سوز و ساغر است. بیشترین فراوانی مربوط به کاسه‌ها ۳۱/۱ درصد و سپس سبوها ۱۷/۷ درصد است. فرم‌های مختلف ظروف از نظر قطر دهانه، نوع لبه و کاربرد متمایز شده‌اند. دیگچه‌ها نیز به ویژه با آثار دودزدگی برای پخت و پز مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. ظروف ذخیره (خمره‌ها) در دو نوع بزرگ و کوچک شناسایی شده‌اند و احتمالاً برای نگهداری مواد غذایی و مایعات کاربرد داشته‌اند (شکل‌های ۱۰ تا ۱۲، جداول ۱ و ۲). سبک کلی سفال‌ها، ساده، کاربردی و متناسب با یک زندگی روستایی است.

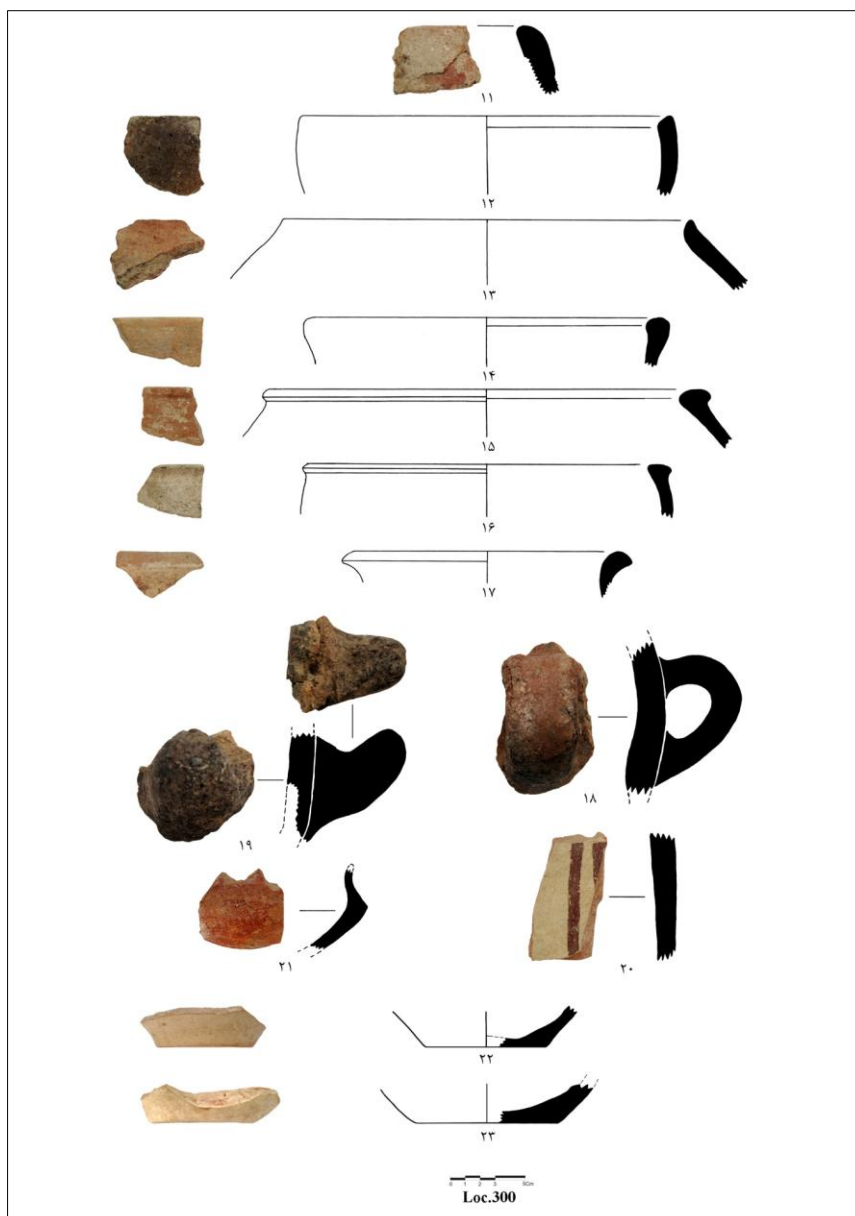
مطالعات گاهنگاری نشان می‌دهد که این مجموعه سفالی از نظر ویژگی‌های فنی و شکلی با محوطه‌های اشکانی ایران در مناطق غربی (II)، مناطق شمالی (V) و آذربایجان شرقی (IV) (بر اساس تقسیم‌بندی هرینگ) هم‌خوانی دارد (Haerinc, 1983: 121-172). همچنین نتایج آزمایش ترمولومینسانس انجام شده بر روی دو نمونه از این سفال‌ها تاریخ‌هایی در حدود 2300 ± 160 و 2173 ± 180 سال پیش از اکنون را نشان می‌دهد که به روشنی تعلق آن‌ها به دوره اشکانی را تایید می‌کند (شکل ۹) (عظیمی و کاظمی‌دهقی، ۱۳۹۹).

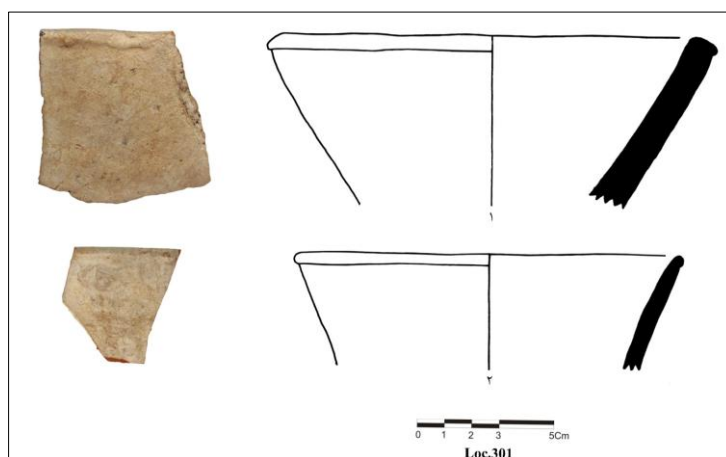
شکل ۹: نتایج ترمولومینسانس نمونه‌های مراش

شکل ۱۰: طرح و تصاویر سفال‌های Loc.300

شکل ۱۱: طرح و تصاویر سفال‌های Loc.300

شکل ۱۲: طرح و تصاویر سفال‌های Loc.301

جدول ۱: مشخصات سفال‌های ترانشه ۳ (نگارنده)

شماره سفال	نوع تکه سفال	شیوه ساخت	پرداخت		ماده چسباننده	پخت	رنگ			تزیینات	دوره فرهنگی
			درونی	بیرونی			درونی	بیرونی	خمیره		
۱	لبه	چرخ ساز	گلی رقیق	پرداخت	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	دارای سوراخ-هایی به عنوان آبکش	تاریخی
۲	لبه	دست ساز	؟	گلی غلیظ	کانی	کم	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	خاکستری روشن	دارای آبریز یا لوله شکسته شده	تاریخی
۳	لبه	چرخ ساز	گلی غلیظ	گلی رقیق	کانی	کافی	نخودی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۴	لبه	چرخ ساز	؟	گلی رقیق	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۵	لبه	چرخ ساز	گلی غلیظ	گلی غلیظ	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	نخودی	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۶	لبه	چرخ ساز	پرداخت	گلی غلیظ	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۷	لبه	چرخ ساز	گلی رقیق	گلی غلیظ	کانی	کافی	نخودی	نخودی	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۸	لبه	چرخ ساز	گلی رقیق	گلی رقیق	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۹	لبه	دست ساز؟	گلی غلیظ	گلی غلیظ	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	سیاه	قهوه‌ای روشن		تاریخی؟
۱۰	لبه	چرخ ساز	پرداخت	پرداخت	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	باند قهوه‌ای بر لبه داخلی و بیرونی	تاریخی
۱۱	لبه	دست ساز	گلی غلیظ	گلی غلیظ	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۱۲	لبه	دست ساز	گلی غلیظ	پرداخت	کانی	کم	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای سوخته	خاکستری تیره		تاریخی
۱۳	لبه	دست ساز	گلی غلیظ	گلی غلیظ	کانی	کم	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	خاکستری روشن		تاریخی
۱۴	لبه	چرخ ساز	گلی رقیق	گلی رقیق	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۱۵	لبه	چرخ ساز	گلی رقیق	گلی رقیق	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۱۶	لبه	چرخ ساز	گلی رقیق	گلی رقیق	کانی	کافی	سبز روشن	سبز روشن	سبز روشن		تاریخی
۱۷	لبه	چرخ ساز	گلی رقیق	گلی رقیق	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۱۸	دسته	دست ساز	گلی غلیظ	پرداخت	کانی	کم	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	خاکستری تیره		تاریخی
۱۹	دسته	دست ساز	گلی غلیظ	پرداخت	کانی	کم	خاکستری تیره	خاکستری تیره	خاکستری تیره		تاریخی

۲۰	بدنه	چرخ ساز	پرداخت	پرداخت	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	نخودی	قهوه‌ای روشن	دو باند پهن عمودی قهوه-ای رنگ	تاریخی
۲۱	بدنه	چرخ ساز	پرداخت	پرداخت	کانی	کافی	قرمز روشن	قرمز روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۲۲	کف	چرخ ساز	گلی غلیظ	پرداخت	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن	قهوه‌ای روشن		تاریخی
۲۳	کف	دست ساز	گلی غلیظ	پرداخت	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	نخودی	قهوه‌ای روشن		تاریخی

جدول ۲: مشخصات سفال‌های ترانشه ۳ (نگارنده)

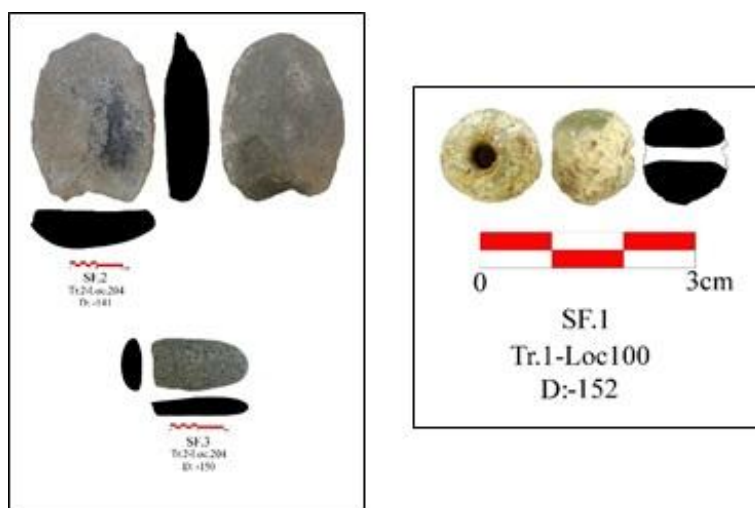
شماره سفال	نوع تکه سفال	شیوه ساخت	پرداخت		ماده چسباننده	پخت	رنگ			تزئینات	دوره فرهنگی
			بیرونی	درونی			درونی	بیرونی	خمیره		
۱	لبه	دست ساز	صیقل	گلی غلیظ	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	نخودی	قهوه‌ای روشن	-	تاریخی
۲	لبه	چرخ ساز	؟	گلی غلیظ	کانی	کافی	قهوه‌ای روشن	نخودی	قهوه‌ای روشن	-	تاریخی

در جریان کاوش در محوطه مراش ۶، تعداد ۱۹۳ قطعه استخوان جانوری شناسایی شد که شامل بخش‌هایی از فک، دندان، ستون فقرات، اندام‌های حرکتی و سایر اجزای اسکلتی بودند. این بقایا عمدتاً متعلق به حیوانات اهلی مانند بز، گوسفند، گاو و ماکیان هستند. بیشترین تمرکز این استخوان‌ها در کف فضای معماری شماره ۳، به ویژه در مجاورت اجاق‌ها و همچنین در لایه‌های انباشته در ترانشه ۲ مشاهده شد. وجود استخوان‌های جانوری در کنار اجاق‌ها و ظروف پخت و پز (از جمله دیگچه‌ها) شواهد روشنی از کاربری مسکونی این فضا را ارائه می‌دهد. این یافته‌ها حاکی از آن است که فعالیت‌هایی چون ذبح، پخت غذا و دفع ضایعات حیوانی در فضای داخلی یا پیرامون خانه صورت می‌گرفته است. همچنین تنوع گونه‌های جانوری، نشانگر دامداری مختلط و معیشت متکی بر بهره‌برداری از حیوانات اهلی در این استقرار روستایی دوره اشکانی است (شکل ۱۳).

شکل ۱۳: نمونه استخوان‌های جانوری به‌دست آمده از فضای شماره ۳ در ترانشه ۳ (تصویر از نگارنده)

در کاوش محوطه مراش ۶ سه شیء فرهنگی با ویژگی‌های خاص شناسایی شد که شامل یک مهره تزئینی و دو ابزار سنگی با کاربرد خانگی هستند. شیء نخست یک مهره سوراخ‌دار از جنس خمیر شیشه است که با ارتفاع ۱ س.م و قطر ۱/۲ س.م در لایه آوار فضای معماری شماره ۳ (S.3) در عمق ۱۵۲- س.م یافت شد. این مهره با شماره^۲ (SF.1) ثبت شده و از نظر جنس و ابعاد، نمونه‌ای متداول در زیورآلات دوره اشکانی به شمار می‌رود (آقاعلی‌گل، ۱۳۹۸). دو شیء دیگر، ابزارهای سنگی با کاربری خانگی هستند که در ترانسه ۲، کشف شدند: اولی یک سنگ‌ساب (شکسته) از جنس ماسه سنگ خاکستری رنگ با ابعاد ۲۰ × ۲۷ س.م. و ضخامت ۷/۵ س.م. است که با شماره^۲ (SF.2) ثبت شده است و دومی یک مشته سنگی از جنس سنگ گرانیت به رنگ خاکستری تیره با ابعاد ۱۰ × ۱۸ س.م. و ضخامت آن ۳/۵ س.م است که با شماره^۲ ثبتی (SF.3) از ترانسه مذکور بدست آمده است (شکل ۱۴). بطور معمول از این دو ابزار برای خرد کردن و آسیاب کردن مواد غذایی به ویژه گیاهان استفاده می‌شود بنابراین یافته‌های مذکور نشان دهنده کارکرد روزمره این فضاها مسکونی را در این دوره نشان می‌دهد.

شکل ۱۴: مهره از جنس خمیر شیشه، یافته ویژه ترانسه ۱ و سنگ ساب (SF.2) و مشته سنگی (SF.3) از یافته‌های ترانسه ۲

نتیجه‌گیری

شواهد معماری به دست آمده از محوطه مراش ۶ گویای وجود یک استقرار روستایی کوچک اما دائمی متعلق به دوره اشکانی است. ساختارهای این محوطه که با قلوه‌سنگ‌های رودخانه‌ای و ملات گل ساخته شده‌اند در دو فاز معماری قابل تفکیک‌اند: فاز نخست شامل فضاهای ۱ و ۲ با کف‌های گلی و سنگ‌فرش و فاز دوم شامل فضاهای ۳ و ۴ با اجاق‌ها و سازه‌های الحاقی که بر روی انباشت‌های فرهنگی فاز پیشین یا با برش آنها احداث شده‌اند. پلان ساده، نحوه اجرای دیوارها، مصالح بومی و نبود پوشش‌های تزئینی پیچیده همگی موید کاربری مسکونی و روستایی سازه‌های محوطه مراش ۶ است.

از منظر گاهنگاری، یافته‌های سفالی به دست آمده از محوطه، به ویژه بر پایه مقایسه با نمونه‌های مناطق II، IV و V در تقسیم بندی هرینک، به خوبی در چارچوب دوره اشکانی جای می‌گیرند. این تاریخ‌گذاری توسط نتایج آزمایش ترمولومینسانس نیز تقویت شده است. بر این اساس، استقرار در محوطه مراش ۶ احتمالاً در فاصله زمانی حدود ۲۱۰۰ تا ۲۰۰۰ سال پیش از حالا (معادل دوره میانی تا متأخر اشکانی) صورت گرفته است.

² Small Finds

پراکندگی بقایای فرهنگی، اجاق‌ها، سفال‌های مصرفی و استخوان‌های جانوری، همگی نشان‌دهنده الگوی معیشت خانگی و ساختار ساده زیستی در این استقرار است. این یافته‌ها به ویژه از آن رو حائز اهمیت‌اند که تاکنون پژوهش‌های اندکی به بررسی سکونتگاه‌های روستایی در دوره اشکانی اختصاص یافته است. بنابراین، مستندسازی، توصیف و معرفی این محوطه می‌تواند گامی در جهت شناخت بهتر زندگی روزمره دوره اشکانی در شمال غرب ایران به شمار آید.

سپاس‌گزاری

از جناب آقای دکتر علیرضا سرداری، مسئول وقت واحد مطالعات میراث فرهنگی، طرح‌های عمرانی و کاوش‌های نجات‌بخشی پژوهشکده باستان‌شناسی و از جناب آقای مهندس رضایی و سایر کارکنان شرکت سهامی آب منطقه‌ای استان زنجان، به ویژه جناب آقای مهندس میرمحمدرضایی که با گروه کاوش همکاری صمیمانه‌ای داشتند و نقشه‌ها و اطلاعات مورد نیاز را در اختیار قرار دادند تشکر و قدردانی می‌کنم. همچنین از اعضای تیم کاوش آقایان مسعود بیرانوند، عارف بیگلری و شهرداد هورشید که با تلاش خستگی‌ناپذیر خود در سرمای زمستان سبب به ثمر رساندن این پروژه شدند، بسیار سپاسگزارم.

منابع مالی: هزینه این پژوهش توسط پژوهشگاه میراث فرهنگی تأمین شده است.

منابع

آقا علی گل، داود، جعفری زاده، مسلم، رهبر، مهدی، مرادی، محمود (۱۳۹۸). کاربرد روش میکروپیکسی جهت آنالیز عنصری مهره‌های شیشه‌ای مکشوفه از آرامگاه‌های صالح داود خوزستان: شواهدی از تجارت مصنوعات شیشه‌ای در دوره اشکانی. پژوهش باستان سنجی، ۵ (۱)، ۱۴۳-۱۶۶.

سیفی، ل. (۱۳۸۹). معماری، دوره دوم، کتاب ماه علوم و فناوری، (۱۲۹)، ۷۴ و ۹۵.
عالی، ابوالفضل (۱۳۸۲). گزارش بررسی و شناسایی شهرستان ماهشان، زنجان (جلد ۱ و ۲). کتابخانه پژوهشکده باستان‌شناسی (گزارش منتشر نشده).

عبدی‌کیا، لاله (۱۳۹۳). گزارش بررسی نجات‌بخشی حوضه آبگیر سد مراش، اداره میراث فرهنگی استان زنجان (منتشر نشده).

عظیمی، مولود، کاظمی‌دهقی، سمیه (۱۳۹۹). گزارش سالیابی سفال‌های حاصل از کاوش‌های نجات‌بخشی محوطه سد مراش زنجان، پژوهشکده حفاظت و مرمت آثار تاریخی - فرهنگی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.

مترجم، عباس. (۱۳۷۹). گزارش کاوش بیستون، سازمان میراث فرهنگی کشور (منتشر نشده).

محمدی‌فر، یعقوب. (۱۳۸۷). باستان‌شناسی و هنر اشکانی. تهران: سمت.

مهندسین مشاور ارکان رهاب (۱۳۸۷). طرح مطالعات سد مخزنی مراش شهرستان ماه‌نشان.

نقی پورفر، خدیجه (۱۳۹۵). بررسی تاریخ معماری در دوران اشکانی. همایش بین‌المللی شرق‌شناسی، فردوسی و فرهنگ و ادب پارسی.

هورشید، شقایق (۱۳۹۸). گزارش کاوش نجات‌بخشی محوطه ۶ مراش (جن‌دره سی)، کتابخانه و مرکز اسناد پژوهشکده باستان‌شناسی (گزارش منتشر نشده).

هورشید، شقایق (۱۳۹۹). گزارش کاوش نجات بخشی سد مراش زنجان، محوطه جن دره سی، مجموعه مقالات کوتاه هجدهمین گردهمایی سالانه باستان شناسی، گردآوری و تدوین روح الله شیرازی.

Haerinck, E. (1983). *La céramique en Iran pendant la période parthe* (ca. 250 av. J.C. a ca. 225 après J.C.): *typologie, chronologie et distribution*, IRANICA ANTIQUA SUPPLEMENT II.